

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЮБОМУДР: ЧИ СПОВНА МИ ВІДКРИЛИ ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

За матеріалами спільного виїзного засідання Президії НАПН України,
15 червня 2023 року

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5144>

САУХ Петро Юрійович
доктор філософських наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
академік-секретар Відділення
вищої освіти Національної
академії педагогічних наук
України, м. Київ Україна

Анотація. У статті здійснено аналіз оригінальної та самобутньої філософії Григорія Сковороди, яка не вписується у традиційну класичну історико-філософську матрицю. Визначено принципи різних, часто взаємовиключних, версій інтерпретації філософії видатного українського мислителя: від ейфоричного возвеличення до безпідставного приниження. Доведено, що бажанням Г. Сковороди було не відкриття нових принципів чи побудови оригінальної, у чомусь істотно відмінної від усіх інших філософських систем, а прилучення людини до вищих істин буття для практичного втілення їх у повсякденному житті. Його філософія є унікальним прикладом синкретизму самобутньої філософської системи і власної життєвої позиції любомудра. Він жив, як філософствував, і філософствував, як жив. В основі сквородинівського світосприйняття та світорозуміння лежить «вічна філософія» як премудрість. Сила філософії Григорія Сковороди, попри її зовнішню простоту, являє собою знакову літературно-філософську систему, яка поєднала, здавалося б, непокдані речі — неоплатонізм із містицизмом, епікурейство з християнством, біблеїзм з елементами античної філософії на основі особливостей української ментальності, ідей духу свободи, справедливості й рівності. Показано, що філософія Григорія Сковороди відкриває перед нами цілісне бачення й сприйняття усього суцього, чого іноді бракує не лише сучасній людині, а й представникам академічної філософії. Її сила і значення запліднює софійність української філософії в контексті ідей антеїзму, кордоцентризму та глибоких екзистенційних мотивів.

Ключові слова: мудрість; оригінальність і самобутність філософії; нерівна рівність; сродна праця; пайдейя; кордоцентризм; екзистенційний мотив; людина Мінерви.

15 червня 2023 року, завдячуючи спільному засіданню Президії НАПН України, вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Президії Товариства «Знання» України, за участі Чорнухинської селищної ради, присвяченого 300-річчю з дня народження Григорія Сковороди, мені пощастило познайомитися з родинним гніздом видатного українського філософа. Не знаю, як для моїх колег, а для мене то був особливий, знаковий день. Важко підібрати слова, щоб висловити свої почуття, ступаючи вперше по життєдайних чорнухинських стежках Григорія Савича Сковороди, який ще з далеких студентських років став поруч із Сократом моїм фаворитом. Для мене Григорій Сковорода — самобутній філософ свободи, Вар Сава (син свободи), символ мудрості, яка для нього була експертизою усіх життєвих практик (Саух, 2022). Він залишив нам феноменальну духовно-педагогічну спадщину, яка не втрачає свого унікального пізнавального, етико-виховного, есте-

тичного значення й тепер, у період творення нової держави, нової освіти. У часи, коли свобода нашої країни вкотре під загрозою, розуміння власної культурної ідентичності, переосмислення історичної спадщини, плекання особистої та національної свободи, мудрість, яку проповідував Григорій Сковорода, важко переоцінити.

Не випадково, за версією ЮНЕСКО, Сковорода разом із Сократом, Конфуцієм, Махатмою Ганді та Спінозою визнаний одним із п'яти мудреців світу, які жили за принципами своїх філософських імперативів. У творах Григорія Савовича відображені світогляд, стиль, спосіб мислення, жива душа українського народу. Він належить до найвидатніших виразників української ментальності. Минуло 300 років від його дня народження, а його філософські роздуми не перестають хвилювати нас донині, особливо у ці непрості для нас часи.

Сьогодні в Україні не знайдеш людини, яка б не знала його ім'я. Усі щось чули про його незвичний спосіб життя, про ті слова, які Григорій Сковорода попросив написати на його могилі. Але, на жаль, багато хто знайомий лише з окремими яскравими висловами, але не читав його самобутніх та оригінальних філософських діалогів. Уся сила та привабливість постаті нашого великого мислителя не в годиннику, який він носив, не в тому, що він начебто ходив босоніж, вона у його унікальних метафоричних творах, у яких він не дає прямих відповідей, а радше спонукає до подальших роздумів.

Аналізуючи численні дослідження творчого спадку Григорія Сковороди можна прийти до висновку, що його філософію ще не відкрили для себе як слід навіть сучасні академічні філософи. Як наслідок, яких тільки фантазій не почуєш про його спосіб життя, соціально-політичну орієнтацію, інтерпретацію філософських ідей тощо. До сьогодні побутують взаємовиключні версії тлумачення його філософії, яку ейфорично возвеличують або безпідставно принижують. На думку багатьох зарубіжних і вітчизняних філософів, творчий спадок Григорія Сковороди взагалі не вписується у традиційний образ класичної філософії. У цьому я особисто переконувався, читаючи лекції в університетах США та Німеччини, присвячені кордоцентризму та екзистенційним мотивам філософії українського любомудра. І що цікаво — у багатьох сентенціях, що їх висловлюють академічні філософи, є доля істини.

Григорій Сковорода — унікальний мислитель. Він чи не єдиний філософ, який доводив оригіна-

льність світу усім своїм життям. Ніколи ні в чому не поступався своїми переконаннями, не піддавався жодним життєвим спокусам. Жив так, як того вимагала його власна сутність. Свою філософську систему творив з голосу цієї сутності, а не на чиєсь замовлення, а її головною метою вважав пошук щастя, гармонії та життєвого балансу. Усі земні блага Григорій Сковорода віддавав в руки долі, вимоливши у неї лише одну цінність — свободу. Він жив так, як філософствував, і філософствував, як жив (Чижевський, 2005).

Його знамениті слова «Світ ловив мене і не впіймав» лише на перший погляд здаються простими. Насправді вони наповнені глибоким філософським смислом. У них ховається життєва іпостась мудреця: якщо не вимагати багато від світу й неухильно рухатися за своїми внутрішніми переконаннями — то можна бути вільним від нього. Основою сквородинівського світорозуміння була традиція «вічної філософії» як премудрості, яка не знає часових і просторових меж та розмита в синергії мислення, поезії, міфу, релігії (Гужва, 2012). Григорій Сковорода унікальний тим, що йому вдалося відродити той тип автентичного відчуття, який іменується синкретичним: єдністю усього з усім (Карівець, 2016).

Для того, щоб зрозуміти це повною мірою, достатньо згадати його імператив «нерівної рівності» на прикладі фонтана, який наповнює різні за об'ємом посудини. Над фонтаном напис: «Нерівна всім рівність». Менша посудина має менше, але в тому вона рівна більшій, бо все одно є повною... (Сковорода, 1993). Цей сквородинівський фонтан є одним із символів його філософії життя. Однак, знаючи його ставлення до розкоші й грошей, не всі поділяють думку про те, що він належним чином оцінив би зображення цього символу поруч з його портретом на 500-гривневій купюрі.

Важливо зазначити, що весь творчий спадок Григорія Сковороди справді виходив за межі класичної філософської матриці. Транслюючи просту життєву мудрість, вільно інтерпретуючи джерела, на які спирався, нехтуючи неістотними на його погляд деталями «зовнішньої словозвонкості», Григорій Сковорода не вписувався в межі «академічної вченості». Усе це дало підстави, зокрема, українському історичному філософу Сергію Йосипенку зробити висновок: «Манера письма Сковороди, проблематика і компілятивний характер його творів — не відповідає загальноприйнятому серед професійних філософів способу філо-

софствування» (Йосипенко, 2012). Подібної думки щодо філософії Сковороди був і Д. Чижевський. І не лише він. Філософи за професією, а не по життю, акцентують на тому, що Григорій Сковорода не створив «цілісної філософської системи», у якій ідеї продукувалися б у чіткій логічній формі, а не в образній. Для окремих із них філософія Сковороди видається хаотичною, непослідовною, що дає підстави навіть говорити про її анархізм (Кралюк, 2013).

Очевидно, що нерозуміння цілісного й завершеного образу Григорія Сковороди існує тому, що ми ще не повною мірою відкрили для себе особливості його філософії. У нас до сьогодні відсутні фундаментальні дослідження спадку Григорія Сковороди, які були б присвячені *синкретизму філософського, педагогічного та міфопоетичного складників його системи*. Дослідники нерідко уникають системності в аналізі його філософії, вдаючись до виокремлення, переповідання, смакування окремими ідеями Сковороди про «три світи», «дві натури», «сродну працю», «велич серця» тощо. Подібна ретрансляція сквородинівських імперативів премудрості суттєво спрощує як самі ці ідеї, так і реальне значення філософії великого українського мислителя.

У зв'язку з «відкриттями» окремих наших філософів не можна не згадати думку Блеза Паскаля, який оцінюючи філософське новаторство Рене Декарта, вважав, що переважна кількість складників його філософії є запозиченою, однак усі ці складники введені у такий контекст і з таким спрямуванням, що загалом його філософія постає абсолютно новою та оригінальною (Петрушенко, 2009). Те ж саме можна сказати про філософію Григорія Сковороди, яка є самобутньою та оригінальною саме у *синкретичній всеосяжності*. «Філософія або любов до мудрості, — наголошував Григорій Сковорода, — спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, блаженне, веселе. Оце й є філософія» (Сковорода, 1961).

Життя людини постає у філософії Сковороди не моністично-утилітарним буттям, а гармонійною взаємодією трьох світів: макрокосму (Всесвіт), мікрокосму (Людина) і символічного світу (Біблія), які тісно між собою взаємодіють. У кожної конкретної людини ця взаємодія має свою особливість, а способом її гармонізації є серце. Воно для нас, вважав Сковорода, є джере-

лом мудрості й глупоти, доброти й злостивості, бажань і надій, фантазій і знання. Ця таємнича божа іскра, що є в кожному з нас, є ареною вічної борні добра і зла. Одне слово, «всяк є тим, чие серце в нім» (Сковорода, 1983). До речі, образ серця в творах Сковороди зринає 1146 разів.

На основі такого світорозуміння Григорій Сковорода продукує моральний ідеал праведної людини, яка не прагне будь-якою ціною матеріальних благ, а відчуває і осягає внутрішню софійну сутність усіх трьох світів. Звідси впливає головне завдання людини — проникати через матеріально споріднену справу (сродну працю) та знайти своє щастя. Лише та праця є спочинком і насолодою, яка відповідає душі і її покликам. Якщо людина вибрала собі працю, професію відповідно покликам душі, тоді вона щаслива, лише тоді вона здатна досягти успіхів. Стражденність і муки, через які їй доводиться проходити, від того, що вона живе всупереч тому, для чого створена. Не випадково Григорій Сковорода у своїй педагогічній практиці надавав такого значення давньогрецькому світоглядному ідеалу «пайдейї», поєднуючи виховання, навчання людини через включеність її у весь комплекс національної культури й природи, і лише через цю включеність виходив на її освіченість.

Аналізуючи окремі деталі сквородинівської філософської матриці, можна стверджувати, що життєвим завданням Григорія Сковороди було не відкриття якогось нового принципу, не побудова оригінальної неприступної системи як у, скажімо Гегеля, а прилучення людини до вищих істин буття для практичного втілення їх у повсякденному житті.

Сила його філософії, попри її зовнішню простоту, являє собою унікальну літературно-філософську систему, яка поєднала, здавалося б, непоєднані речі: неоплатонізм з містицизмом, епікурейство з християнським поглядом на світ, біблеїзм з елементами античної філософії на основі української ментальності, ідей духу свободи, справедливості й рівності.

У його філософії, більше, ніж у будь-якого мислителя, проявилися оригінальні риси української філософії: антеїзм, кордоцентризм та глибокі екзистенційні мотиви.

Мудрість, яку проповідував Григорій Сковорода, не має часових обмежень. І сьогодні, у часи важких випробувань, вона набуває особливого значення для кожного з нас. Переконалий, якби була така можливість, наш неперевершений Вар Сава (син

свободи) побажав би нам не лише глибше проїнятися його ідеями, а й турботою, щоб ми всі, за будь-яких обставин, були завжди людьми Мінерви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гужва, О.П. (2012). «Вічна філософія» як орієнтир у сквородинівському світогляді. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*. Вип. 39, 34-49. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khnpu_filos
- Йосипенко, С.Л. (2012). *Філософія Григорія Сковороди: проблеми, напрямлення и история исследования*. <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/366422>
- Карівець, І. (2016) Метафілософія Григорія Сковороди. *Humanitarian vision*. Вос. 2, Nom 1, 87-90. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv>
- Кралюк, П.М. (2013). *Історія філософії України* : навчальний посібник. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія».
- Петрушенко, В.Л. (2009). *Філософія* : Підручник. 5-те видання, випр. і доповн. Львів: Магнолія.
- Саух, П.Ю. (2022). Оригінальність і самобутність філософії Григорія Сковороди. *Витоки педагогічної майстерності*. Вип. 30, 5-10.
- Сковорода, Г. (1983). *Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи*. Київ: Наукова думка.
- Сковорода, Г. (1961). *Твори у двох томах*. Т. 2. Київ.
- Чижевський, Д. (2005). *Нариси з історії філософії на Україні. Філософські твори у чотирьох томах*. Т. 1. Київ: Смолоскип.

UKRAINIAN THINKER: HAVE WE FULLY DISCOVERED THE ORIGINALITY OF HRYHORII SKOVORODA'S PHILOSOPHY?

According to the materials of the joint field meeting of the Presidium of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine and the Academic Council of the Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University and Presidium of the Association "KNOWLEDGE" of Ukraine, June 15, 2023

Petro Saukh

DSc in Philosophy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Academician Secretary of the Division of Higher Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article analyzes the original and distinctive philosophy of Hryhorii Skovoroda, which does not fit into the traditional classical historical and philosophical matrix. The author defines the principles of different, often mutually exclusive versions of the interpretation of the philosophy of the outstanding Ukrainian thinker: from euphoric exaltation to groundless humiliation. It is proved that H. Skovoroda's desire was not to discover new principles or to build an original philosophical system that was significantly different from all other philosophical systems, but to introduce people to the highest truths of existence for their practical implementation in everyday life. His philosophy is a unique example of the syncretism of an original philosophical system and the wise man's own life position. He lived as he philosophized and philosophized as he lived. The basis of Skovoroda's worldview and world-understanding is "eternal philosophy" as wisdom. The power of Hryhorii Skovoroda's philosophy, despite its external simplicity, is a significant literary and philosophical system that combined seemingly incompatible things - Neoplatonism with mysticism, Epicureanism with Christianity, and Biblicalism with elements of ancient philosophy based on the peculiarities of Ukrainian mentality, ideas of the spirit of freedom, justice, and equality.*

It is shown that the philosophy of Hryhorii Skovoroda reveals to us a holistic vision and perception of everything that exists, which is sometimes lacking not only for modern people but also for representatives of academic philosophy. Its power and significance contribute the Sophianism of Ukrainian philosophy in the context of the ideas of atheism, cordocentrism and deep existential motives.

Keywords: *wisdom; originality and authenticity of philosophy; unequal equality; related work; paideia; cordocentrism; existential motive; Minerva's man.*

Дата публікації: 30 червня 2023 р.